

переробку та інтеграцію в нову цілісність, що приводить не лише до нового бачення себе та своїх проблем, а й до вміння піднятися над обставинами” [Там само].

Дещо різняться погляди науковців стосовно того значення, яке відіграє релігійна віра у житті суспільства та конкретної особи. З. Фрейда здебільшого цікавили ті аспекти релігійної віри, що засновані на почутті страху та потреби в захисті. Він “сприймав релігійний імпульс як негативний та зумовлений страхом, тобто як той, котрий базується на почутті провини, а не любові; не на вірі, а на потребі у спокуті; не на єдності з фігурою любові, а на тривожному умиротворенні ненависної фігури” [3, с. 280]. Релігійні вірування вчений вважав суцільним обманом, популярним серед обмеженого народу. І тільки в окремих випадках, при психоаналітичному лікуванні, З. Фрейд визнавав конструктивну роль релігії. Але загалом він орієнтувався на старовинне прислів'я: “Діло правителя – вбивство, діло священика – обман”. Звідси віра – це відображення колективного неврозу [див. там само, с. 231].

Незважаючи на свій релігійний скептицизм, З. Фрейд констатував факт, що стосовно деяких його пацієнтів релігія відіграла конструктивну роль, тому що сприяла розв'язанню їхніх внутрішніх конфліктів. Жаль викликала та ситуація, що сучасна людина все менш і менш здатна вірити в Бога. На думку вченого, саме через це істотно поширилися душевні хвороби [Там само].

Подібну позицію займав і К.Г. Юнг, котрий наголошував на важливості релігійної віри для психічного здоров'я людини. На його переконання, важливою проблемою людини ХХ століття є втрата душі, яка тісно переплетена з несвідомими проблемами релігії для якої становлять життєву значущість. До наслідків утрати душі він відносив депресивні стани, відчуження себе жертвою, відчуття втраченості для світу й у світі [4]. Така людина буде за щось чіплятися, вимагати, шукати, сподіватися на допомогу когось, хто зможе підтримати її у цей страшний момент. Релігія ж, на думку К. Г. Юнга, є “показаний в одкровенні шлях спасіння” [7, с. 79]. Релігійний світогляд – це продукт передсвідомого знання, яке виявляється у символах – завжди і всюди.

Символ не є зрозумілим для людини раціонального віку, вважає мислитель, оскільки раціоналізм зайшов так далеко, що виключається будь-яка позитивна оцінка символічної мови. За істину сприймається лише

те, що наділено буквальною і є матеріальним. С. Бичатін зазначає, що для К.Г. Юнга втрата символічного сприйняття була катастрофою не лише в межах окремої особи, а й усього суспільства загалом. Адже символ приводить людину до відсутньої частини цілісної особи, ліквідує людську роздвоєність, відчуження від життя, він реалізує зв'язок з надособовими силами, котрі становлять джерело нашого існування і наповнюють сенсом життя. Саме через утворення символів відбувається встановлення зв'язку людини з Богом або, інакше кажучи, особи – з її межовим потенціалом [1].

Таким чином, за К.Г. Юнгом, релігія відіграє важливе значення як в індивідуальному житті, так і в суспільному – в минулому і в теперішньому. У будь-якій людині присутній споконвічний та цілісний релігійний архетип. Різняться лише форми, у які цей архетип може вилитися, щоб потім у різний спосіб дати знати про себе світові. Метою розвитку сучасної особи, на думку вченого, є досягнення цілісності, котра прирівнюється до переживань Бога. Метод глибинної психокорекції [9; 10] сприяє розв'язанню проблеми цілісності психіки людини – упереджує невиправдані для розвитку її особистості відступи від реальності, породжувані релігійною вірою.

1. Бичатін С. Temenos К. Г. Юнга // Людина і світ. – 2001. – № 9. – С. 20–24.
2. Гиндилис Н. Л. Аналитическая психология К. Г. Юнга: понимание самости // Вопросы психологии. – 1997. – № 6. – С. 89–96.
3. Розен П. Фрейд и его последователи. – СПб.: Восточно-Европейский институт психоанализа, 2005. – 672 с.
4. Хиллман Д. Внутренний поиск: Сборник работ разных лет / Пер. с англ. – М.: Когито-Центр, 2004. – 335 с.
5. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер, 2005. – 607 с.
6. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени. – М., 1994. – 374 с.
7. Юнг К. Г. Собрание сочинений. Дух Меркурий. – М.: Канон, 1996. – 384 с.
8. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное: Сборник / Пер. с англ. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 544 с.
9. Яценко Т. С. Теория і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2004. – 679 с.
10. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2006. – 382 с.

Надійшла до редакції 25.12.2007.

ВПЛИВ ІДЕНТИФІКАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ГЛИБИННО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ ПСИХІКИ

Сабіна РАДЖАБОВА

Copyright © 2008

Дослідження феномена ідентифікації, її функціональних особливостей та ролі у психічному житті суб'єкта має вагомим значення в контексті сучасних досліджень практичної психології. У даній статті увага зосереджується на дослідженні ролі інтродукції у процесі

ідентифікації особистості з первинними лібідними об'єктами та на визначенні впливу останньої на формування глибинно-психологічного змісту психіки.

Гіпотеза дослідження формулюється так: ідентифікація виконує інтегративну функцію завдяки дії

процесу інтроєкції. Реалізація цієї функції полягає у “створенні ілюзії” єднання з лібідним об’єктом шляхом неусвідомленого привласнення, втілення (інтроєкції) у собі його окремих рис. Таке єднання, завдяки інтегративній функції ідентифікації, відбувається одночасно із витісненням табуованих притягнень до первинних лібідних об’єктів та із вимушеним психологічним дистанціюванням від них.

Схожі міркування знаходимо у З. Фрейда, котрий розглядав едіпальні ідентифікації, які дозволяють в один і той же час зберегти об’єкт і покинути його. Але вчений не наголошував на інтегративності даної функції механізму ідентифікації, а результати дії останнього розглядав на прикладі патологічного розвитку психіки невротика чи психотика, тобто нездорової людини. Нас цікавить дана проблема в контексті формування особистісної проблеми суб’єкта, котрий знаходиться в межах психічного здоров’я та адаптації у соціумі.

Пропоноване дослідження ґрунтується на результатах психокорекційної практики за методом АСПН, який розроблений Т.С. Яценко і передбачає реалізацію психодинамічного підходу до вивчення психіки суб’єкта, котрий знаходиться в межах психічного здоров’я. Тут психіка розглядається як цілісне системне утворення, для розуміння якого важливим є розкриття базальних внутрішніх суперечностей [19; 20]. У зв’язку з цим зупинимося на понятті ідентифікації як глибинно-психічному феномені. У психоаналітичному словнику Б.Е. Мура і Б.Д. Фаїна цей термін використовується як загальне позначення всіх психічних процесів, за допомогою яких “індивід стає схожий на іншого в одному або кількох аспектах” [8, с. 85–86]. Ж. Лапланш і Ж.-Б. Понталіс тлумачать ідентифікацію як психологічний процес, за допомогою якого “суб’єкт привласнює собі властивості, риси, атрибути іншої людини і перетворює себе – цілком або частково – за його подобою” [4, с. 431].

З. Фрейд, котрий увів дане поняття в 1921 році, розглядав ідентифікацію як несвідомий процес наслідування, раннього вияву емоційної прихильності дитини до матері, емоційного злиття з нею, а також як спосіб захисту особистості від тиску інстинктів. Дослідник визначав ідентифікацію також як один із провідних механізмів формування контролюючої інстанції Над-Я, завдяки якому відбувається ототожнення дитини з батьками чи іншим авторитетом. Зрозуміло, що дитина неусвідомлювано інтеріоризує моральні норми і заборони батьків, убирає у себе їхні цінності і відповідні форми поведінки.

Згідно з дослідженнями психоаналітиків (З. Фрейда, А. Фрейд, М. Кляйн), неусвідомлюваний процес ідентифікації дитини з батьками починається з раннього дитинства. Надалі він ускладнюється, набуває локального усвідомлення. При цьому механізм ідентифікації тісно пов’язується з інтроєкцією, яка широко використовується у переважній більшості психоаналітичних теорій у контексті розвитку особистості. Так, процес інтроєкції визначається як “фундаментальний механізм чи метод функціонування психічного життя” [3, с. 161], як диференційований процес [8, с. 85–86], котрий наявний у фантазуванні [4; 3]. Його сутність полягає в тому, що відбувається входження об’єкта в Я, а

інтроєктовані компоненти стають “частиною репрезентації себе або структур психічного апарату (Я, Над-Я або Я-ідеалу)” [16, с. 463]. Психічну структуру, яка утворилась у результаті інтроєкції, називають інтроєктом, інтроєктованим об’єктом чи внутрішнім об’єктом.

Отже, термін “інтроєкція” використовується у психоаналітичних дослідженнях як описове поняття щодо психічних процесів, які сприяють встановленню таких взаємозв’язків між людиною (суб’єктом) та іншою людиною (об’єктом), за яких властивості та ознаки об’єкта (людини чи предмета) переносяться усередину суб’єкта. У цьому аспекті Ш. Ференці одним із перших звернув увагу на феномен інтроєкції, прийшовши до висновку, що невротик “вбирає” (інтроєктує) у себе більшу частину зовнішнього світу та робить його предметом несвідомої фантазії. Він також пояснював, чому процес інтроєкції описувався ним як розповсюдження аутоеротичного інтересу людини на зовнішній світ шляхом “втягування” його об’єктів у Я [17].

Цінним для нашого дослідження є міркування вченого про те, що “невротична інтроєкція – крайній випадок психічного процесу, первинні форми якого можна віднайти у будь-якої нормальної людини. Інша справа, що у невротика спостерігається несвідоме перебільшення механізму інтроєкції”. Він також додав, що “здоровою людиною усвідомлює більшу частину своїх інтроєкцій, тоді як у невротиків вони є витісненими, розігруються у несвідомих фантазіях і лише опосередковано, символічно дають себе розпізнати дослідженню психоаналітику” [17, с. 19].

Емпіричний матеріал груп АСПН показує, що процес інтроєкції рис лібідного об’єкта здійснюється поза волею та свідомістю суб’єкта. Неусвідомлюваним також залишається імперативний вплив даних інтроєктів на формування внутрішніх суперечностей психіки, котрі є основою розвитку особистісної проблеми суб’єкта.

Феномен ідентифікації є комплексним, оскільки охоплює, поруч із аспектом “привласнення”, “зміни, перетворення” себе відповідно до привласненої властивості (об’єкта). Такий його аспект як “привласнення особливостей іншого” уможливується не лише завдяки інтроєкції, а й через механізми наслідування та імітації. Сутність наслідування полягає у більш чи менш трансформованому відтворенні дій, ідеалів, рис характеру, манери творчості інших осіб. Значається, що наслідування може бути як несвідомим, мимовільним, так і свідомим та цілеспрямованим [9; 10]. Імітація також пов’язується як зі свідомою, так і з неусвідомлюваною активністю суб’єкта [6]. Водночас наголос ставиться на короткочасності дії даного механізму і переважному усвідомленні явища імітації [12]. Дані визначення дають змогу зробити висновок, що механізм інтроєкції – один із визначальних з-поміж вищезазначених механізмів у процесі ідентифікації з первинними лібідними об’єктами, оскільки здійснює позасвідомий, імперативний вплив на формування внутрішніх психічних структур.

У психоаналітичній літературі існує певна розбіжність у поглядах стосовно взаємного застосування термінів “інтроєкція” та “ідентифікація”. Зокрема, Ш. Ференці, Г. Нюнберг, Ф. та Р. Тайсони використовують ці поняття синонімічно [5; 7; 12]. О. Кернберг визначає

інтродекцію та ідентифікацію як рівні інтерналізації. Остання відіграє роль об'єднувального поняття щодо механізмів, які безпосередньо впливають на "побудову інтрапсихічних структур". На його думку, інтродекція є найбільш примітивною з них і діє, коли „Я” та об'єкт-репрезентації ще не диференціювались одна від одної”, а ідентифікація має місце тоді, коли „Я” та об'єкт-репрезентації вже відокремились один від одного”. В такий спосіб інтродекція та ідентифікація послідовно змінюються у процесі розвитку [2]. П. Цизе зазначає, що ідентифікація – це своєрідний психічний еквівалент оральної стадії розвитку лібідо, праобраз того, що пізніше (у процесі розвитку Я) називають вторинною ідентифікацією [18, с. 508]. Отож у двох останніх випадках інтродекція та ідентифікація виконуються як окремі поняття, що символізують процеси, котрі функціонують на різних етапах психосексуального розвитку дитини.

В окремих дослідженнях наголошується, що інтродекція є основою ідентифікації. Так, Г. Блюм відзначає, що завдяки інтродекції (інкорпорації) досягається стан ідентифікації [1]. Дж. Франкл наголошує, що ідентифікація базується на процесі інтродекції [13]. Щодо З. Фрейда, то він пише, що інтродекція тісно пов'язана з ідентифікацією як однією із форм емоційного зв'язку людини з об'єктом своєї уваги. Завдяки механізму інтродекції, який забезпечує ідентифікування (отождоження), людина ніби перетворюється в об'єкт за окремими параметрами (рисами).

Зауважимо, що З. Фрейд виокремлює кілька різновидів ідентифікації. Первинна – це першопочаткові, високоемоційні відносини між матір'ю і дитиною, вона передбачає відсутність диференціації на суб'єкт і об'єкт [див. 14, с. 39], з часом поступається місцем вторинній, яка здійснює роль захисного механізму від тривоги, страху. Остання пов'язана з формуванням Едіпового комплексу, й отримала назву інтродектної або інтродективної. Особливого значення у класичній психоаналітичній теорії даний тип ідентифікації набуває при засвоєнні дитиною заборон батьків, що надалі виявляється у формуванні такої інстанції як совість [14]. Водночас ідентифікація “з втраченим об'єктом”, за З. Фрейдом, виступає у ролі захисного механізму, зменшуючи силу фрустрації, яка виникає внаслідок смерті близької людини. Інтродекція цього об'єкта здійснює відповідний вплив на поведінку особи.

Існують також міркування, що взаємозв'язок ідентифікації з інтродекцією зумовлений тим, що процес отождоження однієї особи з іншою може бути пов'язаний із процесом неусвідомлюваного задіяння лібідного об'єкта у сферу переживань особистості. У цьому разі об'єкт поклоніння стає не просто ідеалом наслідування, а внутрішнім ідеалом Я, котрий може стати на місце Я суб'єкта і підмінити його собою [6].

Психодинамічна теорія розглядає механізм ідентифікації, в основі якої перебуває процес інтродекції в контексті цілісного розуміння психіки у її свідомих та несвідомих проявах. Психокорекційна практика засвідчує, що існує глибинна потреба суб'єкта від'єднатися від батьків. Одночасно з цим прагненням наявна протилежна тенденція – до єднання з ними. Такі прагнення існують поза волею суб'єкта і є базовими детермі-

нантами внутрішньої суперечності суб'єкта. Остання знімається завдяки механізму ідентифікації, який, саме через інтродекцію властивостей лібідних об'єктів переважно за ознакою психологічної сили, виконує інтегративну функцію. Отож ідентифікація дає змогу психологічно від'єднатись від первинних лібідних об'єктів, до яких існує інцестне притягання, що вкрай важливо для соціалізації дитини. Завдяки дії процесу інтродекції, отождожуючись з лібідними об'єктами, певні риси об'єкта “вбудовуються” у „Я”. При цьому суб'єкт має можливість “вільно” любити бажаний об'єкт, спрямовуючи лібідо на нього, тобто на самого себе.

Отже, завдяки механізму ідентифікації та інтегративній функції, яка здійснюється через процес інтродекції значимих рис лібідних об'єктів, суб'єкт несвідомо реалізовує глибинно-психологічну потребу бути разом з лібідними об'єктами, чуттєво єднатись із ними й вночі вимушено від'єднуватись від них.

Інтродекти від первинних лібідних об'єктів, які визначаються процесом ідентифікації, залежні від впливу генерального механізму динаміки психологічних захистів “від слабкості до сили”. Вони мають вагомий вплив на формування психіки суб'єкта. Адже саме через інтродекцію “привласнені” певні риси лібідного об'єкта стають еством особистості. Таким чином особа навантажується рисами лібідних об'єктів, котрі набувають характеру “кліше” й на поведінковому рівні виявляються у стереотипності самовідчуття та діяння.

Аналіз емпіричного матеріалу АСПН підтверджує, що інтродекти первинних лібідних об'єктів можуть суперечити один одному. При цьому лише частина інтродектованих рис приймається, усвідомлюється суб'єктом і визнається як притаманна їй (здебільшого це риси, пов'язані з тенденцією до сили). А частина рис не усвідомлюється через відчуження їх у батьках. У такий “фон” також потрапляють риси, інтродектовані від одного з батьків, котрий займав більш слабку позицію у сім'ї. В дію вступає механізм проєкції, який дозволяє спроектувати риси, що не приймаються в собі, а приписуються іншим людям. У цьому вбачаємо глибинно-психологічні детермінанти руйнації стосунків.

Поєднання протилежних інтродектованих рис батьків актуалізує внутрішню суперечність. Завдяки дії ситуативних захистів створюється ілюзія, що даних інтродективів немає. Шляхом подібного викривлення та відступу від реальності психіка людини суб'єктивно інтегрується за наявності її об'єктивної дезінтегрованості. До останньої відносять наявність внутрішніх суперечностей, які інтегровано виявляються у різноспрямованості логік свідомого і несвідомого, що спричинюють формування особистісної проблематики у суб'єкта.

Поведінка, процес спілкування та адаптація у соціумі суб'єкта певним чином залежить від інтродектованих рис первинних лібідних об'єктів, оскільки, як було зазначено вище, ідентифікація впливає на формування особистісної проблеми суб'єкта. Наголошуємо саме на деструктивній дії даного процесу, оскільки незалежно від валентності інтродективів (ті, що приймаються, чи ті, що відчужуються) у дію запускається весь механізм формування особистісної проблематики суб'єкта. І це не випадково: все, що закріпилося на рівні автоматизованих та інфантильно-навантажених

механізмів, здійснює деструктивний вплив, наслідком якого є відрив від реальності та ходіння хибним колом у несвідомій реалізації прагнення єднатись із первинними лібідними об'єктами. Наприклад, певна позитивна інтроєктована риса лібідного об'єкта може ідеалізуватися суб'єктом. У результаті з'являється ригідна установка – діяти так, а не інакше, котра підкріплюється раціоналізацією та іншими ситуативними захистами, які адаптують таке прагнення до ситуації. Це спричинює суб'єктивну зінтегрованість психіки та її закритість для нового досвіду. Також унаслідок ідентифікації зі значущою особою дитина немовби проживає життя батьків, поступово і невидимо втрачаючи тотожність із собою, відчуття власної індивідуальності.

Отже, механізм ідентифікації з первинним лібідним об'єктом передбачає інтроєкцію його властивостей, яка спричиняє психологічні зміни суб'єкта відповідно до певної риси. За цим усім стоїть нереалізована інфантильна потреба суб'єкта “бути разом” з лібідними об'єктами, єднатись із ними, виконання якої принципово неможливе із-за наявності табу на інцест. Напруження від цієї суперечності витісняється завдяки інтегративній функції ідентифікації, яка здійснюється через процес інтроєкції. Але оскільки місце первинного лібідного об'єкта є “святим” і “недоторканим”, то дана інфантильна ситуація є і завершеною (завдяки інтегративній функції ідентифікації) і незавершеною водночас. За таких умов енергія, котра має вияв у активності, спрямовується не на досягнення просоціальних успіхів, налагодження конструктивних контактів з іншими людьми, а на реалізацію інфантильних потреб, які можуть імперативно керувати поведінкою, зумовлюючи слабкість суб'єкта.

1. Блюм Г. Психодинамічні теорії особистості. – М.: Издательство “КСП”, 1996. – 247 с.

2. Кернберг О. Ф. Агресія при розладах особистості і перверсіях / Пер. с англ. А. Ф. Ускова. – М.: Независимая фирма “Класс”, 1998. — 368 с.

3. Кляйн М., Айзекс С., Райвери Дж., Хайманн П. Развитие в психоанализе. – М.: Академический Проект, 2001. – 512 с.

4. Лапланш Ж., Понталис Ж.-Б. Словарь по психоанализу /

Пер. с франц. Н. С. Автономовой. – М.: Высш. шк., 1996. – 623 с.

5. Лейбин В. М. Постклассический психоанализ. Энциклопедия. – Том 1. – М.: Издательский дом “Территория будущего”, 2006. – 472 с.

6. Лейбин В. М. Словарь-справочник по психоанализу. – СПб.: Питер, 2001. – 688 с.

7. Нюнберг Г. Принципы психоанализа и их применение к лечению невротиков / Пер. с англ. В. Варварова, К. Ягнюк. – СПб.: Университетская книга, 1999. – 354 с.

8. Психодинамические термины и понятия: Словарь / Под ред. Борнесса Э. Мура и Бернарда Д. Фаина / Пер. с англ. А.М. Боковикова, И.Б. Гриншпуна, А. Фильца. – М.: Независимая фирма “Класс”, 2000. — 304 с.

9. Психологический словарь / Под ред. В.И. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.

10. Психологический словарь. – 3-е изд., доп. и перераб. / Авт.-сост. Копорулина В.Н., Смирнова М.Н., Гордеева Н.О. – Ростов н/Д: Феникс, 2004. – 640 с.

11. Райкрофт Ч. Критический словарь психоанализа / Пер. с англ. Л.В. Топоровой, С.В. Воронина и И.Н. Гвоздева, под ред. канд. фил. наук С.М. Черкасова. – СПб.: Восточно-Европейский Институт психоанализа, 1995. – 288 с.

12. Тайсон Ф., Тайсон Р. Психодинамические теории развития. – Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – 528 с.

13. Франкл Дж. Незведанное Я / Пер. с англ. И.Е. Киселевой. – М.: Прогресс, 1998. – 358 с.

14. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого “Я”. – М., 1925. – 59 с.

15. Фрейд З. Психодинамические этюды / Составление Д.И. Донского, В.Ф. Круглянского. – Мн.: ООО “Попурри”, 1999. – 608 с.

16. Фрейд З. Я и Оно // Очерки по психологии сексуальности / Пер. с нем. – Мн.: ООО “Попурри”, 1999. – С. 455–478.

17. Ференци Ш. Теория и практика психоанализа: Пер. с нем. – М.: ПЕР СЕ, СПб.: Университетская книга, 2000. – 320 с.

18. Цизе П. Психодинамическая теория влечений // Энциклопедия глубинной психологии. – Том I. Зигмунд Фрейд: жизнь, работа, наследие. Пер. с нем. / Общ. Ред. А.М. Боковикова. – М.: ЗАО МГ Менеджмент, 1998. – С. 349–353.

19. Яценко Т. С. Теория і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2004. – 679 с.

20. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. – Київ: “Либідь”, 1996. – 264 с.

Надійшла до редакції 15.01.2008.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВНУТРІШНЬОЇ СУПЕРЕЧЛИВОСТІ ПСИХІКИ СУБ'ЄКТА ІЗ ФЕНОМЕНОМ ЕДІПОВОГО КОМПЛЕКСУ

Світлана АВРАМЧЕНКО

Copyright © 2008

В дослідженні проблеми внутрішньої суперечливості психіки нами вивчався феномен Едіпового комплексу. Вперше цим словосполученням скористався З. Фрейд у 1910 році, хоч раніше ним вживався термін “ядерний комплекс” (Kernkomplex) [див. роботу “Про дитячі сексуальні теорії” (1908р.)]. Це відкриття було підготов-

лено його довготривалою психоаналітичною роботою з клієнтами і завдяки самоаналізу, який привів його до визнання у собі любові до матері та змішаних з любов'ю ревнощів до батька. У зв'язку з цим 15 жовтня 1897 року він написав Фліссу: “... стає зрозумілим, чому “Цар Едіп” захоплює нас з такою силою...; грець-